

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Науковці галузі вікової психології юнацький вік зараховують до дорослого життя, оскільки протягом історії людства процес дорослішання ставав тривалішим у міру зростання вимог (соціальних, професійних, правових, моральних тощо), які ставляться до нього з урахуванням можливостей суспільства нести додаткові витрати на тривале утримання і навчання молодого покоління. Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін зауважували, що юнацький вік виділився історично недавно. Універсальним феноменом, який охоплює як хлопчиків, так і дівчаток, став тільки з кінця XIX ст., з розвитком індустріалізації та урбанізації. Період юності складає частину розгорнутого перехідного етапу від дитинства до дорослості, точніше, від підліткового віку до самостійного дорослого життя.

Психологічні теорії надають важливого значення суб'єктивній стороні, характерним рисам внутрішнього світу і самосвідомості юнака, його внеску як активного творця власного дорослішання.

У російській та вітчизняній психології юність розглядається як психологічний вік переходу до самостійності, період самовизначення, набуття психічної, ідейної і громадянської зрілості, формування світогляду, моральної свідомості і самосвідомості. Найчастіше дослідники виокремлюють ранню юність (від 15 до 18 років) і пізню юність (від 18 до 23 років).

У психологічних періодизаціях О.М. Леонтьєва, Д.Б. Ельконіна при аналізі юнацького віку акцент робиться на зміні провідного типу діяльності, якою стає навчально-професійна діяльність. Л.І. Божович визначає старший шкільний вік відповідно до розвитку мотиваційної сфери: юнацтво пов'язується з визначенням свого місця в житті і внутрішньої позиції, формуванням світогляду, моральної свідомості й самосвідомості.

У період юності відбувається принципово важлива зміна в міркуваннях про майбутнє. Особлива складність припадає на професійне орієнтування та самовизначення. Для них значимим є вибір професії, що охоплює весь юнацький вік: відбувається сортування й оцінка різних видів діяльності з огляду на інтереси, здібності та цінності. Вибір професії для юнака – це визначення його рівня кваліфікації, обсягу і тривалості підготовки до неї; вибір спеціальності.

До об'єктивних умов професійного самовизначення належать: соціальне положення, матеріальний добробут сім'ї, рівень освіти батьків, соціальна престижність професії.

У сучасному розумінні професійне самовизначення розглядається не тільки як конкретний вибір професії, але і як неперервний процес пошуку смислу в обраній професійній діяльності. За такого розуміння професійне самовизначення — це процес виборів, що чергуються, кожен з яких розглядається як важлива життєва подія, яка визначає подальші кроки на шляху професійного розвитку особистості.

Уже на попередніх вікових ступенях складаються уявлення про ряд професій. Поінформованість про професії, урахування позиції близьких людей, особисті схильності і здібності мають вплив на професійне самовизначення молодих людей.

Дослідники Б. Ананьєв, А. Дмитрієв, І. Кон, В. Лісовський, визначають вікові межі студентства від 18 до 23 років, класифікуючи його як період зрілої юності й початком ранньої дорослості. Саме цей період відрізняється від попередніх складністю у професійному й особистісному становленні. Характерною рисою морального розвитку в цьому віці є посилення свідомих мотивів поведінки, зміцнюються ті якості, яких не вистачало в старших класах: цілеспрямованість, рішучість, наполегливість та ін.. У цьому віці молода людина мусить самостійно приймати та реалізовувати рішення, розробляти життєві плани, будувати власне життя. Вона переходить від пізнання світу до його перетворення, починає активно самоутверджуватись у професійній діяльності, про що свідчать вибір професії та навчання у вищій школі.

Керуючись думкою спеціалістів у галузі вікової психології й фізіології зауважимо, що здатність людини до свідомої регуляції власної поведінки у віці 17-19 років розвинута не повною мірою, що нерідко призводить до невміння передбачити наслідки своїх учинків, в основі яких можуть бути не завжди гідні мотиви. В.Лісовський зауважував, що юнацький період – це вік безкорисливих жертв та повної самовіддачі, однак і нерідких негативних проявів, які часто є наслідками недостатнього рівня самоаналізу власних вчинків, неадекватної самооцінки. У даний віковий період самооцінка здійснюється шляхом порівняння ідеального "Я" з реальним з певними труднощами, які притаманні молодій людині в об'єктивному оцінюванні власних рис, якостей і поведінки. Разом з тим, образ ідеального "Я" ще не ствердився і може бути випадковим, а реальне "Я" сприймається нечітко й ілюзорно. На жаль, дана ситуація викликає внутрішню невпевненість у собі, що часто супроводжується зовнішньою різкістю та розв'язністю, інколи агресивністю. Прояв агресії в студентському віці ми пов'язуємо з ціннісно-смісловим самовизначенням особистості й тому, якщо цей вибір відбувається в напрямку росту й розвитку, ми будемо говорити про молоду людину, в якій є віра в себе, вона робить самостійний вибір, займає певну позицію, є відкритою та готовою до будь-яких ситуацій у своєму житті. Зрозуміло, що така людина стає незалежною від зовнішніх оцінок, її думки не затиснуті, вона висловлюється відверто і впевнено, знаходить у собі ту внутрішню основу, яка допомагає їй розкрити свій творчий потенціал. Така молода людина є вільною, вона є фундатором свого життя. Відтак, зростає віра в себе, з'являється впевненість у своїх вчинках, а це дозволяє молодій людині деколи на інтуїтивному рівні приймати рішення, вибирати ту чи іншу стратегію поведінки. Отже, ціннісно-смісловне самовизначення дозволяє молодій людині діяти конструктивно, втілюючи в життя свої плани.

За дослідженнями А.Сазонтова така життєва орієнтація, як "мати" характерна для більшості європейських студентів. За Е.Фромом вона виражається формулою "я є те, чим я володію і що я споживаю". Зрозуміло, що в основі даної поведінки лежать високі запити до життя. Переважно це – орієнтація на власність, соціальний статус, престиж, владу, ті правила, яких необхідно дотримуватися, щоб втриматись у круговерті соціального існування та зайняти в ньому відповідне становище.

Інша життєва орієнтація, або принцип "бути" означає, що людина "продуктивно використовує свої здібності й відчувається в єдності з усім світом". Орієнтація за цим принципом означає – пізнати свою сутність і реалізувати свій внутрішній духовний потенціал, бути креатором свого життя, нести за нього відповідальність. Останній принцип

говорить про намагання активно реалізовувати свої здібності й таланти, розвивати свою свідомість, бути здатним любити. Варто зауважити, що обидва принципи є головними цілеутворювальними векторами життя людини, адже поєднання їх "мати для того, щоб бути" забезпечує для молоді людини можливість конструктивної творчої самореалізації в сучасному світі.

Саме в студентському віці молода людина знаходиться в пошуку серед категорій добра і зла. Такі моральні цінності як "честь", "право", "обов'язок", "гідність", які характеризують особистість, гостро хвилюють її в юності. У даний період діапазон добра і зла розширюється до критичної межі. Молода людина випробовує свій розум і душу в діапазоні від прекрасного, піднесеного, доброго до чогось низького, жахливого, злого. Звісно не обов'язково кожен, хто усвідомив добро і зло, стане асертивним. Тільки ідентифікуючи себе з такими цінностями, які є життєво важливими, зі своїми істинними наміри, активністю, її форми та конструктивністю людина може зробити свій вибір. Зауважимо, що юнак намагається проявити й відчути себе в спокусах і сходженні, боротьбі й подоланні, падінні й відродженні – у всьому тому різноманітті духовного життя, яке властиве активному стану розуму й серця людини. Тому суттєве значення як для молоді людини, так і для спільноти буде її вибір на користь особистісного росту, духовного зростання.

О. Хохлова відзначає, що головна боротьба зі злом відбувається всередині самої людини. І тільки через подолання схильності до насильства в собі людина зможе успішно брати участь у суспільному житті на принципах ненасилля [25].

Актуальною проблемою студентського віку є незалежне життя. Для розв'язання цієї проблеми необхідні вміння організовувати свою діяльність, приймати відповідальні рішення і втілювати їх у життя. Усе це передбачає наявність певних психологічних передумов, передусім цілісності Я, яке володіє необхідним досвідом екзистенційних переживань вибору між власним буттям і небуттям, між добром і злом. Зрозуміло, що цей шлях не може бути легким та безмарним. Більше того, він сповнений випробувань, труднощів, долаючи яких вимагає великих зусиль, а іноді й титанічної праці над собою. Однак саме впевненість у собі, у своїх вчинках, свідомо активізація своїх сил й дає той результат життєтворчості молоді людини, до якого вона прагне. Це дозволяє нам говорити про те, що є така студентська молодь, яка намагається надати своєму життю глибокий екзистенційний смисл, що й веде особистість до асертивності.

Упродовж студентського життя майбутні фахівці досягають високого рівня інтелектуального розвитку, збагачують ментальний досвід, масштабно дивляться на свій внутрішній світ, свою індивідуальність, формують цілісний образ Я, самовизначаються в життєвих і професійних планах, котрі свідчать про перехід до етапу дорослості. У міжособистісних стосунках важливого значення набуває спілкування з ровесниками, особливо з представниками протилежної статі. Нових якостей набуває юнацька дружба, а дружба з особою протилежної статі переростає в закоханість. Пошуки друга життя відіграють велику роль, справляючи вплив і на успішність, і на суспільну діяльність студентів. У цей віковий період існує велика потреба в інтеграції різних проявів свого Я. На думку Г. Абрамової для такої інтеграції потрібна інша людина, як сила, що дає психологічну інформацію для інтегрування Я. Саме взаємодійності в студентському віці допомагають молодій людині усвідомити ким вона є насправді і ким вона себе уявляє. Але все це розпочинається з усвідомлення потреби в іншій людині. Варто зазначити, що конструктивна взаємодія містить у собі екзистенційний смисл, де розуміння й переживання цінностей іншої людини робить молоду людину чуттєвою як до своїх власних переживань, так і до переживань іншої людини. Ця здатність дозволяє нам говорити про асертивну позицію студентської молоді по відношенню до інших.

Таким чином, можна стверджувати, що в юнацькому віці людина здатна розуміти і усвідомлювати себе, свої вчинки та інших людей, а її позитивна позиція відображає співпрацю з іншими.

Студентський вік це період інтенсивної і активної соціалізації, становлення характеру, у процесі чого в молоді людини формується певний досвід розуміння своїх можливостей і реалізації своїх здібностей, спрямованих на ту діяльність, якою вона планує в майбутньому займатися. Плануючи своє майбутнє, молоді люди формують у собі активну життєву стратегію й тим самим налаштовують себе на успіх. Студенти, які мотивовані на досягнення успіху, характеризуються чіткою постановкою позитивних цілей діяльності й активним послідовним прагненням до їх досягнення, упевненістю у своїх можливостях, адекватною самооцінкою. При невдачах вони мобілізують свої сили й підвищують активність. Прагнення успіху – це змагання з самим собою за успіх, за кращий результат будь-якої справи, за яку береться людина. Потреба в досягненнях стимулює людину до пошуку таких ситуацій, в яких вона змогла б отримувати задоволення від цього.

До причин досягнення успіху зараховують і уникнення невдач. Студенти мотивовані на уникнення невдачі, виявляють невпевненість у своїх силах, можливість невдачі викликає в них тривогу. Вони нерідко характеризуються неадекватною самооцінкою (значно завищеною або заниженою), низькою потребою покращення досягнутих результатів, використанням стандартних рішень, страхом творчості.

У дослідженнях М.Буянової вказується, що основною причиною формування неефективної мотиваційної стратегії поведінки студентів є орієнтація лише на зовнішні, об'єктивні критерії успіху – матеріальний стан, кар'єра, імідж – саме це викликає "страху провалу". Тому студенти, які мотивовані до уникнення невдач характеризуються високою тривожністю, неконструктивним ставленням до навчання, вони навчаються, як правило, не для того, щоб отримати задоволення від знань, а з метою уникнення неприємностей, пов'язаних саме з невдачами. Студенти мотивовані на досягнення успіху характеризуються відповідальністю, дисциплінованістю, ініціативністю, прагненням до самореалізації, пунктуальністю, готовністю до ризику, цілеспрямованістю. Вони спрямовані на життєвий успіх.

Важливою особливістю студентського віку є те, що молоді люди намагаються заявити про себе, про свої досягнення. Уміти самостверджуватись означає бути успішним. Прагнення до успіху формує в молодих юнаків віру в себе, а остання – прагнення стати кращим, бути авторитетним, здатність відстоювати свою думку, свої інтереси, ідеали, не порушуючи при цьому інтереси інших людей. Таку позицію можна спостерігати в тих студентів, які ставляться до себе позитивно й вірять у свої сили, у самого себе. Відтак, тільки позитивне ставлення до себе дає змогу побудувати стосунки з навколишніми на паритетних правах, на правах любові, довіри й поваги.

Саме в студентському віці посилюється усвідомленість і об'єктивна позитивізація мотивів поведінки, формуються і зміцнюються позитивні особистісні риси — відповідальність, почуття обов'язку, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, уміння регулювати свої почуття, бажання, схильності. Говорячи про перспективу майбутнього, можна стверджувати, що молода людина, яка вірить у себе, у свої сили, здатна досягати поставленої мети, будучи при цьому сміливою, відважною, рішучою, спрямованою на позитивний результат. Водночас, шарахання

з одного боку в інший, говорить про відсутність змістожиттєвих орієнтацій. Така соціальна позиція сприяє інертності як стосовно себе, так і стосовно навколишніх. У такій ситуації поведінка юнака проявляється через такі якості, як: нерішучість, невпевненість, нездатність до прийняття рішень. У результаті високого рівня тривожності, юнаки стають залежними від обставин і характеризуються нездатною до самостійності та самореалізації, що є основною перешкодою прояву їх асертивності.

Зазначене вище, дає можливість нам констатувати, що прийняття юнаками відповідальності за своє життя є необхідною умовою й водночас можливістю прийняття відповідальності і за іншу людину. Така особистісна властивість, що характеризує юнака на шляху формування в нього асертивної поведінки, не може базуватися на безлюб'ї, поваги, відповідальності й пізнанні іншої людини. Всі ці особистісні якості роблять поведінку конструктивною. Саме така поведінка дозволяє молодій людині успішно реалізовувати свої цілі, вибудовуючи при цьому стратегію та способи їх досягнення, тим самим формуючи свою життєву позицію. Така позиція дає можливість студентській молоді відстоювати свої права, експериментувати з ними. Усвідомлення поведінки є важливим новоутворенням юнацького віку.

Таким чином, розглядаючи психологічні особливості студентського віку, варто зазначити, що це є період становлення асертивної поведінки. На нашу думку, зазначене вище можна аргументувати наступним:

- по-перше, особистість у студентські роки стає більш зрілою, а тому її вчинки стають більш усвідомленими;
- по-друге, ціннісно-смісловне самовизначення особистості молоді людини дозволяє підійти їй до вибору життєвої філософії.

Крім того, саме в студентському віці людина вчиться вірити в себе й у свої сили, набуває стійкості, мужності, упевненості. Прояв таких якостей свідчить про наявність у свідомості, світосприйнятті та світобаченні людини таких орієнтирів, що дозволяє нам говорити про становлення асертивної поведінки в студентському віці.

Можна констатувати, що процес розуміння іншої людини – складне явище, в якому виокремлюють два рівні. На першому відбувається усвідомлення цілей, мотивів, установок іншої людини. Другий рівень характеризується здатністю прийняти цілі, мотиви, установки іншої людини як свої власні. Проте "поглянути на речі чиймись очима" не обов'язково означає ототожнити себе з цією людиною. Якщо людина ототожнює себе з кимось, це означає, що вона буде свою поведінку так, як буде її цей інший. Асертивна особистість бере до уваги лінію поведінки іншої людини, але свою власну поведінку буде зовсім інакше. Вона володіє здатністю домовлятися і знаходити компромісне вирішення проблеми, такій людині властиве позитивне ставлення до навколишніх, позитивне сприймання проблемних ситуацій і адекватна самооцінка.

Якщо говорити про асертивну позицію особистості, слід зазначити, що вона виражається в розвитку, самовдосконаленні, зрілості, творчому ставленні до життя. Їй як зрілій особистості будуть притаманні такі риси як психологічна свобода і довіра до себе. На думку Н. Бердяєва, лише вільна людина може бути суб'єктом справжньої творчості.

Довіра до себе – це сила, що має призвести до перевероту в усій діяльності, у всіх взаємовідносинах людей, в їх вірі, освіті, цілях, які вони ставлять перед собою. Без довіри людини до себе не можливий творчий характер життєдіяльності, не можливе самопроєктування майбутнього. Довіра до себе – це складне утворення, яке не є постійною величиною, тому що цей рівень постійно визначається співвідношенням з одного боку себе з навколишнім світом, а з іншого – себе з самим собою. Оптимальний рівень довіри до себе передбачає оволодіння здатністю до самоорганізації свого життя. Самоорганізація особистості на суб'єктивному, особистісному рівні означає, у першу чергу, формування в людини довіри до себе, а саме здатність самостійно ставити цілі і діяти у відповідності до них, зберігаючи при цьому адекватну критичну позицію щодо себе, самостійно будувати стратегію досягнення цілей, уміння співвідносити потреби з можливостями їх реалізації в певних ситуаціях.

Окремі автори (З. Белоусова, В. Бойко, І. Кон, С. Максименко, Т. Титаренко), ототожнюють асертивність з такими психічними явищами, як самоствердження, адаптивність, високий рівень самоконтролю, стабільність, стійкість, ствердження себе в соціумі. Бути асертивним – означає не поводитися агресивно при захисті свої прав. З іншого – асертивність – це риса, яка формується особистістю впродовж усього індивідуального життя.

У вітчизняних науково-психологічних колах асертивність розглядається як здатність мати свою власну думку й відверто виражати свої емоції. Невід'ємною умовою такого прояву є те, щоб робити це так, аби не порушувати як власні права, так і довколишніх людей. А саме:

- представити свою думку, критику, власні потреби, бажання;
- відмовити так, щоб не образити іншу людину, яка звертається за допомогою або підтримкою;
- прийняти критику, оцінку й похвалу;
- бути автентичною (не вдавати когось, ким вона не є);
- бути гнучкою в поведінці;
- усвідомлювати свої недоліки, позитивні сторони, урахувати думку інших про себе;
- поважати потреби інших людей;
- бути твердою в своїх переконаннях.

Відтак, бути асертивним – означає не поводитися агресивно при захисті своїх прав, що формується особистістю впродовж усього індивідуального життя.

Подано до редакції 07.10.2011
